

DOI 10.52363/2414-5866-2023-2-4
УДК 316

*Лопушинський І.П., д. держ. упр., проф.,
заслужений працівник освіти України, ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ,
ORCID: 0000-0002-7460-7476,
Слободян Л.Я., аспірант, ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ,
ORCID:0009-0005-1616-8742*

*Lopushynskiy I., Acting Head of the Department of Public Management
and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of
Oil and Gas, Ivano-Frankivsk,*

*Slobodian L., graduate student of the Department of Public Management and Admin-
istration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-
Frankivsk*

БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ ЯК ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ Й ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ГРОМАДЯН

BARRIER FREEDOM AS STATE IDEOLOGY AND POLICY ENSURING EQUAL RIGHTS AND OPPORTUNITIES OF CITIZENS

У статті висвітлюються теоретичні питання забезпечення безбар'єрності як державної ідеології й політики рівних прав і можливостей громадян; доведено, що забезпечення безбар'єрності – це комплексний підхід до подолання бар'єрів: від поширення інклюзивних практик і впровадження доступності до піклування про психічне здоров'я, яке є основою добробуту кожної людини; показано, що безбар'єрність – це філософія суспільства без обмежень, що ґрунтується на внутрішній готовності кожного створювати середовище, у якому буде комфортно всім; розглядаються світові та європейські практики вирішення питання безбар'єрності, досліджуються перші реалії забезпечення безбар'єрного простору в Україні.

Ключові слова: *суспільство без обмежень, сталий розвиток, безбар'єрність, світовий досвід забезпечення безбар'єрності, державна політика безбар'єрності в Україні, Національна стратегія безбар'єрності, механізми забезпечення безбар'єрності як рівних прав і можливостей громадян.*

The article highlights the theoretical issues of ensuring barrier-freeness as a state ideology and policy of equal rights and opportunities for citizens; it has been proven that accessibility is a comprehensive approach to overcoming barriers: from the spread of inclusive practices and the introduction of accessibility to the care of mental health, which is the basis of the well-being of every person; it is shown that barrier-free is a philosophy of a so-

ciety without restrictions, which is based on the internal readiness of everyone to create an environment in which everyone will be comfortable; world and European practices of solving the barrier-free issue are considered, the first realities of providing a barrier-free space in Ukraine are investigated.

Key words: *society without restrictions, sustainable development, barrier-free, world experience of ensuring barrier-free, state policy of barrier-free in Ukraine, National strategy of barrier-free, mechanisms of ensuring barrier-free as equal rights and opportunities of citizens.*

Постановка проблеми. Як відомо, значний період часу безбар'єрність як в Україні, так і в світі асоціювалася лише з подоланням фізичних перешкод – облаштуванням пандусів і підіймачів. Водночас це поняття є значно ширшим і стосується, без перебільшення, кожного. Так, більшість щоденних дій для людини з інвалідністю – це важке випробування, яке найчастіше доводиться проходити самотійно. Кожен крок такої людини, як правило, супроводжується бар'єрами: у під'їзді – сходинок, на тротуарах – вибита плитка, високі бордюри на пішохідних переходах, в автобусі – незручні посадкові майданчики тощо. Ситуації, коли людина з інвалідністю не може влаштуватися на роботу через упередження роботодавця – це проблема бар'єрів, вирішення яких є обов'язком держави перед її громадянами. Водночас й інших бар'єрів довкола нас також багато. Це й коли літня людина змушена простояти в чергах в громадських установах, і коли жителі віддалених сіл не можуть оплатити комунальні послуги зі смартфона, і коли випускник університету не може працювати на першу роботу, і коли молода мати не може вийти з декрету, оскільки немає місць у дитсадках. Таких прикладів можна було б наводити безліч. Саме тому безбар'єрність – це забезпечення рівних прав і можливостей кожного громадянина будь-якої цивілізованої держави. Безбар'єрне середовище має створювати такі умови життя, у яких жодна людина незалежно від своєї статі, віку, фізичних можливостей чи стану здоров'я – не виявляється позбавленою багатьох можливостей для життя, для розвитку, освіти, роботи та взагалі для – щастя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до висвітлення проблеми забезпечення безбар'єрності в різних сферах суспільного життя зверталися Добренька Н. В. (досліджує реалізацію права на незалежне життя особами з інвалідністю) [1], Кисіль С. С. (розглядає дизайн доступного та безбар'єрного архітектурного середовища об'єктів транспортної інфраструктури) [2], Криворучко Н. І. (досліджує архітектурне формування реабілітаційних просторів) [3], Кучерук О. С., Бойчук Ю. Д. (вивчають індивідуальний підхід до студента з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзії в закладі вищої освіти) [4], Миськів Л. І. (досліджує місце Організації об'єднаних націй у формуванні «інклюзії» як процесу соціалізації осіб з обмеженими можливостями-

ми) [8], Пиріг Л. А. (розглядає сучасний стан інтеграції людей з обмеженими можливостями в суспільство) [11], Романюк С. В. (описує сучасні технології навчання осіб з особливими освітніми потребами) [14], Усик О. (досліджує підготовку майбутніх соціальних педагогів до діяльності в системі інклюзивної освіти) [15], Чайковський М. Є. (описує інклюзивний освітній простір як середовище соціально-педагогічної роботи з молоддю з інвалідністю) [16] та ін. Водночас, у цих та інших наукових розвідках, особливо останніх років, по суті не висвітлюється діяльність органів публічного управління щодо забезпечення доступу особам як з особливими потребами, так і пересічних українців до всіх сфер життєдіяльності громадян з метою отримання повноцінних публічних послуг задля задоволення своїх як фізіологічних, так і духовних потреб.

Постановка завдання. Саме тому метою нашої статті й став аналіз нормативно-правового забезпечення та висвітлення діяльності органів публічного управління України щодо вирішення завдання створення безбар'єрного простору в усіх сферах суспільного буття з використанням світового та європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [3].

Водночас перед багатьма громадянами України стоїть низка бар'єрів у реалізації своїх прав, отриманні доступу до публічних послуг та повноцінної участі в культурному, політичному та суспільному житті. Ці бар'єри наявні в різних сферах – від доступності до громадських та житлових будівель до працевлаштування чи культурного життя.

Як відомо, безбар'єрність – це забезпечення рівних прав і можливостей. Це комплексний підхід до подолання бар'єрів: від поширення інклюзивних практик і впровадження доступності до піклування про психічне здоров'я, що є основою добробуту кожної людини. Це філософія суспільства без обмежень.

Безбар'єрність поділяється на освітню, економічну, інформаційну, фізичну, цифрову та ін.

Освітня безбар'єрність – це рівні можливості та вільний доступ до освіти, зокрема освіти впродовж життя, а також здобуття іншої професії, підвищення кваліфікації та опанування додаткових компетентностей.

Економічна безбар'єрність – це така безбар'єрність, коли незалежно від віку, статі, сімейного стану чи стану здоров'я всі громадяни певної країни мають умови та можливості для працевлаштування, отримання фінансових та інших ресурсів для заняття підприємництвом чи самозайнятстю.

Інформаційна безбар'єрність – це безбар'єрність, коли незалежно від їхніх функціональних порушень чи комунікативних можливостей люди мають доступ до інформації в різних форматах та з використанням технологій, зокрема шрифт Брайля, великошрифтовий друк, аудіодискрипція (тифлокоментуван-

ня), переклад жестовою мовою, субтитрування, формат, придатний для зчитування програмами екранного доступу, формати простої мови, легкого читання, засоби альтернативної комунікації.

Фізична безбар'єрність – це доступність усіх об'єктів фізичного оточення для всіх соціальних груп незалежно від віку, стану здоров'я, інвалідності, майнового стану, статі, місця проживання та інших ознак.

Цифрова безбар'єрність – це коли всі суспільні групи мають доступ до швидкісного Інтернету, публічних послуг та публічної цифрової інформації.

Світові та європейські практики у сприянні безбар'єрному середовищу та соціальній інклюзії вже давно показують позитивні результати. Найбільш комплексно до розв'язання цих проблем сьогодні підходять Скандинавські країни та Федеративна Республіка Німеччина.

Так, у Німеччині активно реалізуються практики інклюзивного доступу до працевлаштування. Це відбувається за допомогою підвищення кваліфікації та загальної обізнаності, а також реалізуються заходи, що сприяють взаємодії працедавців та працівників. Головною метою такої співпраці є надання можливості працевлаштування людям з інвалідністю, батькам із дітьми до 6 років, молоді, людям похилого віку тощо.

Показовим є те, що Національний план дій 2.0 Німеччини відносно імплементації Конвенції ООН щодо прав осіб з інвалідністю (Nationaler Aktionsplan 2.0 der Bundesregierung zur UN-Behindertenrechtskonvention) охоплює безліч аспектів, серед яких робота та працевлаштування, освіта, реабілітація, охорона здоров'я, сім'я, діти та молодь, культура, спорт та дозвілля, будівництво та побут, захист прав жінок тощо. Тобто безбар'єрність та інклюзивність у цій європейській державі стає невід'ємною складовою всіх сфер життя людини.

У Швеції існують спеціальні заходи з державної підтримки зайнятості осіб з інвалідністю та роботодавців, які їх працевлаштовують. Там Служба громадської зайнятості Швеції може надати допомогу з поданням заяви на роботу, а люди з інвалідністю можуть отримати особисту підтримку під час праці – помічника або представника. Крім того, працівники з порушеннями зору чи мовлення також можуть розраховувати на отримання спеціальної літератури чи перекладача, а роботодавець може отримати фінансову компенсацію за надання особливих умов працівникам з інвалідністю.

Схожа підтримка також існує і в Данії.

У Канаді ухвалено окремий Закон про рівність у працевлаштуванні (Employment Equity Act), що передбачає впровадження політики рівності та усунення бар'єрів у сфері зайнятості. Крім того, у цій державі створено Спільну робочу групу з питань різноманіття та інклюзії в публічній службі (Joint Union / Management Task Force on Diversity and Inclusion in the Public Service), що займається розробленням термінології інклюзивності, а також готує загальні огля-

ди ситуації з інклюзивністю та різноманіттям, пропонує шляхи вирішення цих питань.

У Республіці Польща існує спеціальний внесок у Фонд реабілітації осіб з інвалідністю, що має сплатити кожен працедавець. Ці кошти використовують для обладнання робочих місць людей з інвалідністю. Крім того, ця європейська держава надає певні пільги підприємствам, які влаштовують на роботу людей з інвалідністю.

Проте, як уже зазначалося нами вище, безбар'єрне середовище – це не тільки про роботу. Сьогодні у світі активно розвивається інклюзивне навчання. Так, Італія стала однією із перших країн, де разом із вчителями в класах працюють фізіотерапевти, логопеди та асистенти. Самі ж школи обладнано ліфтами, пандусами, потрібними для безбар'єрного пересування учасників освітнього процесу.

Отже, як свідчить передовий світовий та європейський досвід, інклюзивні умови навчання та праці, позитивне стимулювання та заохочення працедавців мають позитивний вплив на ринок праці. Така практика є позитивною: усі охочі мають доступ та можливість праці, а підприємства й організації отримують фахових та кваліфікованих спеціалістів, а також підтримку держави.

Зважаючи на це, перед органами публічної влади України наразі постає проблема вирішення завдання створення безбар'єрного простору в різних аспектах життя людини. Безбар'єрність – загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності [13].

Водночас відсутність безбар'єрного середовища не лише створює проблеми для мільйонів громадян, але й призводить до загального погіршення добробуту кожної людини. Проблеми наявні в загальному доступі до інфраструктури (як фізичної, так і цифрової), а також у кожній сфері життя людини, зокрема ускладнений доступ до громадського транспорту та об'єктів фізичного оточення, відсутність адаптації інформації, сайтів та додатків для всіх громадян, суспільне несприйняття, бар'єри в доступі до освіти, роботи. Крім того, недостатній рівень забезпечення статистичними даними не дає змогу точно визначити кількість людей, які щодня стикаються з тими чи іншими бар'єрами, та, як наслідок, ускладнює процес формування та реалізації державної політики для усунення цих бар'єрів [13].

З метою створення рівних можливостей для всіх суспільних груп населення для самореалізації, здобуття освіти, працевлаштування, розвитку здібностей та потенціалу, забезпечення системного та комплексного підходу щодо реалізації принципів соціальної, економічної, політичної, цифрової та фізичної безбар'єрності, підтримуючи ініціативу громадськості Президент України своїм Указом від 03 грудня 2020 року № 533/2020 «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» [12] доручив Кабінету Міністрів України із за-

лученням Національного інституту стратегічних досліджень, представників державних органів та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, учених, експертів, з урахуванням кращого вітчизняного та міжнародного досвіду розробити та затвердити Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні, спрямовану на поширення практик інклюзії, недискримінації, упровадження принципів доступності та універсального дизайну для забезпечення рівних можливостей для всіх суспільних груп населення, зокрема осіб з інвалідністю, літніх людей, молоді, жінок, а також батьків малолітніх дітей та дітей з інвалідністю [12].

Як наголошує перша леді України Олена Зеленська, «безбар'єрність – це філософія суспільства без обмежень. Це про внутрішню готовність створювати середовище, у якому буде комфортно всім. До Плану заходів залучена потужна команда – це представники влади разом із представниками громадськості. Я б навіть назвала це не План заходів, а План змін. І це про зміни, які можуть бути втілені в найближчі два роки та мають сприяти тому, щоб безбар'єрність стала новою суспільною нормою» [10].

Саме тому з ініціативи першої леді України Олени Зеленської «Безбар'єрів» Кабінетом Міністрів України на виконання доручення Президента України було ухвалено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року та затверджено план заходів з її реалізації на 2021 та 2022 роки [13].

Національна стратегія передбачає такі напрями: фізична безбар'єрність, інформаційна безбар'єрність, цифрова безбар'єрність, суспільна та громадянська безбар'єрність, освітня безбар'єрність та економічна безбар'єрність [13]. Водночас Стратегія [13] визначає основні напрямки розвитку для створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року такі, як суспільна та громадянська безбар'єрність.

Під цим терміном розуміються рівні можливості участі всіх людей, їх об'єднань та окремих суспільних груп у житті громад та держави, рівний доступ до суспільно-політичного та культурного життя, сприятливе середовище для фізичного розвитку та самореалізації, а також інклюзивне середовище як передумова для участі в усіх формах суспільного життя та громадської активності.

Питання безбар'єрності з початком 24 лютого 2022 року повномасштабного вторгнення Російської Федерації на суверенну територію Української держави звучить усе голосніше і продовжує набувати ваги, оскільки результативність роботи, зокрема, залежить від сформованого комфортного та безбар'єрного середовища.

У зв'язку з цим Національне агентство України з питань державної служби (НАДС) було підготовлено Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в державних органах [6] та Методичні реко-

мендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування [7].

Методичні рекомендації стануть у нагоді фахівцям з управління персоналом і керівникам у державних органах та органах місцевого самоврядування під час створення безперешкодного середовища, забезпечення рівних можливостей державним службовцям та посадовим особам місцевого самоврядування для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, професійного та особистісного розвитку, кар'єрного зростання.

Документи, серед іншого, містять: процедуру визначення стану безбар'єрності на робочому місці з відповідним алгоритмом дій; методологію проведення опитування визначення стану безбар'єрності на робочому місці та опрацювання його результатів, а також орієнтовний перелік запитань такого опитування; рекомендації при формуванні фізичної, цифрової та інформаційної безбар'єрності на робочому місці; рекомендації, як інтегрувати принципи безбар'єрності в організаційну культуру органу; настанови щодо взаємодії з особами з інвалідністю та ще багато іншого [6; 7].

Отже, очікуваним результатом реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні є визначення та суспільна підтримка стратегічного курсу держави у сфері створення безбар'єрного простору, послідовна реалізація якого дасть можливість кожній людині: отримати безперешкодний доступ до об'єктів фізичного оточення; отримувати інформацію у найзручніший спосіб; отримати спрощений доступ до цифровізованих та аналогових державних та соціальних послуг; отримати рівні умови участі в усіх сферах життя суспільства; отримати умови та рівні можливості для занять фізичною культурою та спортом; отримати рівні умови та можливості для культурного (мистецького) та/або креативного вираження, провадження культурної діяльності; доступу до культурних послуг, культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них; брати участь у політичних процесах та громадській діяльності; отримати рівні можливості та вільний доступ до освіти; отримати рівні умови та можливості у сфері зайнятості, а також заняття підприємництвом [13].

Завдяки імплементації Стратегії [13] за задумом Уряду: безбар'єрність стане наскрізним принципом державної політики та включатиметься до всіх довгострокових рішень та програм на національному та місцевому рівні; кошти державного та місцевих бюджетів спрямовуватимуться виключно на придбання товарів, робіт та послуг, що в розумінні Стратегії [13] будуть доступними для кожного; отримано актуальну інформацію про стан доступності будівель, інфраструктури, транспорту, інформації, цифрових послуг для планування програм та інвестицій у створення безперешкодного середовища; затверджені та запроваджуватимуться стандарти доступу до товарів та послуг, що пропонуються приватним сектором.

На виконання завдань Стратегії [13] наказом Національного агентства України з питань державної служби (НАДС) від 29 вересня 2023 року № 159-23 було затверджено типову загальну короткострокову програму підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування «Забезпечення створення безбар'єрного простору на засадах рівності, недискримінації, доступності та інклюзії» [9].

Над розробленням типової програми працювала робоча група, до складу якої ввійшли представники НАДС, Мінсоцполітики, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ПРООН в Україні, ГО «Безбар'єрність», ГО Центр «Соціальна дія», а також Радник – уповноважений Президента України з питань безбар'єрності.

Загальною метою типової програми стало формування професійних компетентностей державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення створення безбар'єрного простору на засадах рівності, недискримінації, доступності та інклюзії; підвищення рівня обізнаності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування щодо міжнародних і національних стандартів з прав людини, недискримінації, доступності та інклюзії для забезпечення створення безбар'єрного простору; розвиток умінь державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування організувати безбар'єрний простір в органах державної влади, органах місцевого самоврядування відповідно до вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів; формування в державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування культури безбар'єрності в контексті філософії суспільства без обмежень [9].

На думку НАДС, використання типової програми в освітньому процесі різними суб'єктами надання освітніх послуг, що проводять навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, дозволить забезпечити високу якість навчання, зокрема шляхом застосування єдиних підходів до досягнення мети, виконання мінімального нормативного змісту навчання, застосування уніфікованого переліку освітніх компонентів (модулів/тем та контрольних заходів), їх логічної послідовності та обсягу.

НАДС рекомендує суб'єктам надання освітніх послуг у сфері професійного навчання (провайдерам) розробляти загальні програми підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування з питань створення безбар'єрного простору на засадах рівності, недискримінації, доступності та інклюзії на основі затвердженої НАДС типової програми.

Висновки. В українському суспільстві наразі існує комплекс обмежень для різних груп у можливостях безбар'єрного доступу до інфраструктури, транспорту, зайнятості, освіти, отримання публічної інформації, послуг із боку держави та бізнесу тощо. Формування безбар'єрного простору наразі постає новим, затребуваним суспільством напрямком державної філософії та публічної

політики в Україні, що має забезпечити в нашій державі створення безбар'єрного простору на засадах рівності, недискримінації, доступності та інклюзії. Цьому насамперед має сприяти виконання органами державної влади та органами місцевого самоврядування України Указу Президента України від 03 грудня 2020 року № 533/2020 «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» [12] та Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р[13].

Список використаних джерел:

1. Добренька Н. В. Реалізація права на незалежне життя особами з інвалідністю // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Том 30 (69). №2. 2019. С. 7-11.
2. Кисіль С. С. Дизайн доступного та безбар'єрного архітектурного середовища об'єктів транспортної інфраструктури // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 53. 2019. С. 29-37.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Криворучко Н. І. Архітектурне формування реабілітаційних просторів // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 51. 2018. С. 260-275.
5. Кучерук О. С., Бойчук Ю. Д. Індивідуальний підхід до студента з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзії в вищому навчальному закладі // Засоби навчання та науково-дослідної роботи. 2012. Вип. 37. С. 108-114.
6. Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в державних органах, затверджені наказом НАДС від 31 березня 2023 року № 51-23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-z-pytan-formuvannia-bezbariernosti-na-robochomu-mistsi-v-derzhavnykh-orhanakh>.
7. Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування, затверджені наказом НАДС від 04 квітня 2023 року № 52-23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-z-pytan-formuvannia-bezbariernosti-na-robochomu-mistsi-v-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia>.
8. Миськів Л. І. Місце Організації об'єднаних націй у формуванні «інклюзії» як процесу соціалізації осіб з обмеженими можливостями // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6-2. Том 1. С. 131-134.

9. Офіційний вебпортал Національного агентства України з питань державної служби. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/news/>.
10. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/bezbarernist.html>.
11. Пиріг Л. А. Сучасний стан інтеграції людей з обмеженими можливостями в суспільство // Вісник Дніпропетровського університету. 2012. №9/2. Випуск 22. С. 135-140.
12. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 03 грудня 2020 року № 533/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809>.
13. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.
14. Романюк С. В. Сучасні технології навчання осіб з особливими освітніми потребами // Педагогічний пошук, 2019. № 1 (101). С. 37-40.
15. Усик, Олена. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до діяльності в системі інклюзивної освіти // Проблеми підготовки сучасного вчителя, 2013. № 8 (Ч. 2). С. 322-329.
16. Чайковський М.Є. Інклюзивний освітній простір як середовище соціально-педагогічної роботи з молоддю з інвалідністю // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2017. № 13. С. 76-80.

References:

1. Dobren`ka N. V. Realizaciya prava na nezalezhne zhy`ttya osobamy` z invalidnistyu // Vcheni zapu`sky` TNU imeni V. I. Vernads`kogo. Seriya: Yury`dy`chni nauky`. Tom 30 (69). #2. 2019. S. 7-11.
2. Ky`sil` S. S. Dy`zajn dostupnogo ta bezbar'yernogo arxitekturnogo seredovy`shha ob'yektiv transportnoyi infrastruktury` // Suchasni problemy` arxitektury` ta mistobuduvannya. Vy`pusk 53. 2019. S. 29-37.
3. Konstytuciya Ukrayiny`, pry`jnyata na p'yatij sesiyi Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` 28 chervnya 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Kry`voruchko N. I. Arxitekturne formuvannya reabilitacijny`x prostoriv // Suchasni problemy` arxitektury` ta mistobuduvannya. Vy`pusk 51. 2018. S. 260-275.
5. Kucheruk O. S., Bojchuk Yu. D. Indy`vidual`ny`j pidxid do studenta z obmezheny`my` fizy`chny`my` mozhly`vostyamy` v umovax inklyuziyi v vy`shhomu navchal`nomu zakladi // Zasoby` navchannya ta naukovo-doslidnoyi roboty`. 2012. Vy`pusk 37. S. 108-114.

6. Metody`chni rekomendaciyi z py`tan` formuvannya bezbar'yernosti na robochomu misci v derzhavny`x organax, zatverdzeni nakazom NADS vid 31 bereznya 2023 roku # 51-23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-z-pytan-formuvannia-bezbariernosti-na-robochomu-mistsi-v-derzhavnykh-orhanakh>.

7. Metody`chni rekomendaciyi z py`tan` formuvannya bezbar'yernosti na robochomu misci v organax misceвого samovryaduvannya, zatverdzeni nakazom NADS vid 04 kvitnya 2023 roku # 52-23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-z-pytan-formuvannia-bezbariernosti-na-robochomu-mistsi-v-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia>.

8. My`s`kiv L. I. Misce Organizaciyi ob'yednany`x nacij u formuvanni «inklyuziyi» yak procesu socializaciyi osib z obmezheny`my` mozhly`vostyamy` // Naukovy`j visny`k Mizhnarodnogo gumanitarnogo universy`tetu. Ser.: Yury`sprudenciya. 2013. # 6-2. Tom 1. S. 131-134.

9. Oficijny`j vebportal Nacional`nogo agentstva Ukrayiny` z py`tan` derzhavnoyi sluzhby`. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/news/>.

10. Oficijny`j sajt Ministerstva social`noyi polity`ky` Ukrayiny`. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/bezbarernist.html>.

11. Py`rig L. A. Suchasny`j stan integraciyi lyudej z obmezheny`my` mozhly`vostyamy` v suspil`stvo // Visny`k Dnipropetrovs`kogo universy`tetu. 2012. #9/2. Vy`pusk 22. S. 135-140.

12. Pro zabezpechennya stvorennya bezbar'yernogo prostoru v Ukrayini: Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` vid 03 grudnya 2020 roku # 533/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809>.

13. Pro sxvalennya Nacional`noyi strategiyi iz stvorennya bezbar'yernogo prostoru v Ukrayini na period do 2030 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 14 kvitnya 2021 roku # 366-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.

14. Romanyuk S. V. Suchasni texnologiyi navchannya osib z osobly`vy`my` osvitnimy` potrebamy` // Pedagogichny`j poshuk, 2019. # 1 (101). S. 37-40.

15. Usy`k, Olena. Pidgotovka majbutnix social`ny`x pedagogiv do diyal`nosti v sy`stemi inklyuzy`vnoyi osvity` // Problemy` pidgotovky` suchasnogo vchy`telya, 2013. # 8 (Ch. 2). S. 322-329.

16. Chajkovs`ky`j M. Ye. Inklyuzy`vny`j osvitnij prostir yak seredovy`shhe social`no-pedagogichnoyi roboty` z moloddyu z invalidnistyu // Zbirny`k naukovy`x prac` Xmel`ny`cz`kogo insty`tutu social`ny`x texnologij Universy`tetu «Ukrayina». 2017. # 13. S. 76-80.